

HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN ÎN ICONOGRAFIA VREMII

Veștile despre răscoala și acțiunile iobagilor români din Transilvania împotriva stăpînilor lor feudali trecură cu repeziciune granițele Transilvaniei și Ungariei. Ele au ajuns mai întîi la Viena, de unde au fost răspîndite fără întîrziere, pe diferite căi, în întreaga Europă.

Masele largi, locuitorii de la orașe îndeosebi, au luat cunoștință de acest important eveniment istoric mai întîi din ziare și foile volante ilustrate cu chipul căpitanilor sau cu scene din răscoală, ieșite din fantezia desenatorilor de meserie, apoi din broșuri, care au circulat în diferite limbi, din periodice etc.

Marele lor număr este o mărturie că evenimentele din Transilvania au avut un adînc răsunset în opinia publică din Europa, cuprinsă de criza regimului feudal.

Nu ne vom ocupa aici de ecoul răscoalei lui Horea în publicistica vremii. Ne vom mărgini numai a aduce unele lămuriri privind iconografia referitoare la căpeteniile răscoalei din 1784 — Horea, Cloșca și Crișan — în interpretarea gravurilor occidentale ai timpului, precum și asupra artiștilor plastici transilvăneni care au înfățișat pe capii răscoalei după natură.

Gravurile inspirate din răscoală

Octavian Beu a adunat într-un album Horea¹ „întreg materialul iconografic al răscoalei cunoscut pînă acum”. Nu e însă complet. Stampe cu chipul lui Horea, Cloșca și Crișan au mai fost descoperite și de alți cercetători. Astfel, Eugen I. Păunel descrie o gravură, reprezentînd pe Horea și Cloșca, și o siluetă cu figura lui Horea, care au figurat într-o expoziție din Cernăuți, în 1935.² M. Auner, într-un studiu asupra răscoalei, publicat în același an, amintește cîteva xilogravuri colorate, reproduse într-un calendar din Stolpen, pe anul 1786, împreună cu cunoscutele siluete ale căpitanilor răscoalei³. Menționează apoi o stampă primitivă din colecția Porthheim, reprezentînd execuția lui Horea și Cloșca în fața a doi spectatori, cu un

¹ Octavian Beu, *Răscoala lui Horia în arta epocii*, București, „Cartea Românească”, 1935, in-4°, 75 p. + 105 pl.

² Eugen Păunel, *Expoziția de cărți și stampe organizată de Biblioteca Universității, la aniversarea a 150 de ani de la revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan. Junimea literară*, Cernăuți, 1935, 24, nr. 3—4, p. 2—77.

³ Michael Auner, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, Sibiu, Krafft & Drotleff, 1935, p. 32.

text explicativ de felul cum li s-a aplicat pedeapsa⁴. Ne dă și citeva amănunte asupra gravurilor lui Loeschekohl, după reclamele inserate în Supliment la *Wiener Zeitung* din 12 și 13 ianuarie 1785 și în *Wiener Zeitung* din 1785, p. 107. Vorbește și despre gravurile scoase de editura „Artaria” din Viena, executate de cunoscuții artiști Jakob Adam și J. E. Mansfeld, tot după informațiile apărute în *Wiener Zeitung* din 12, 22 și 26 ianuarie 1785. Ziarul sibiian *Siebenbürger Zeitung* anunța, în nr. 14 din 17 februarie 1785, că Viena e plină de gravuri, reprezentind pe Horea și Cloșca. Menționează apoi titlurile citorva gravuri ale lui Loeschekohl, numit de Auner „jurnalist al stampelor colorate”. În același mod se exprimă și ziarul italian *Notizie del Mondo* (1785, nr. 10, p. 77). După o informație din Viena, din 20 ianuarie 1785, spune că portretele lui Horea și Cloșca, făcute de Loeschekohl, au avut un mare succes și s-au vândut într-un număr respectabil⁵. Dar cele mai căutate au fost fără îndoială ale lui Adam, executate cu multă finețe și simț artistic. O. Beu și M. Auner presupun că gravurile lui Adam ar fi făcute după natură, anume în timpul cind Horea și Cloșca se aflau întemnițați la Alba Iulia. C. Stoicănescu, sprijinindu-se pe lucrarea lui Eugen Lennhoff, *Die Freimaureren* (Viena, 1932), afirmă că marele gravor vienez ar fi executat portretele căpitanilor răscoalei la indemnul nedespărțitului său prieten Ignaz von Born, originar din Alba Iulia, unul din apropiații sfetnici ai lui Iosif al II-lea⁶.

Simple presupuneri. Jakob Adam n-a desenat pe capii răscoalei după natură, cum n-a făcut-o nici Mansfeld și nici alți artiști vienezi. Aceștia s-au inspirat, foarte probabil, din *descrierea personală a lui Horea și Cloșca* publicată și în ziarele vieneze. (*Wiener Privatnachrichten* o publică în nr. din 15 ianuarie 1785). Din textul ce însoțește gravura lui Horea (pl. 11 din albumul lui Beu) se poate deduce că Adam a realizat-o după 1 ianuarie 1785.

Gravurile lui Adam și Mansfeld au servit ca modele pentru multe altele, imprimate la Augsburg, Regensburg, Nürnberg, Frankfurt, Praga etc. Poetul maghiar A. Barcsay, ofițer în armata imperială, aflindu-se, la începutul lui februarie 1785, într-un castel din apropiere de Luxemburg, descrie o stampă ce se vindea în acea regiune. Reprezenta pe Horea, avind într-o parte inscripția: *Horia Urss Rex Daciae*, iar în cealaltă, o inimă străpunsă de un pumnal⁷. Astfel de stampe erau răspindite și în Transilvania. Johann von Hermann notează într-o scrisoare, datată la 11 decembrie 1785, că pe piața Sibiului circulau gravuri reprezentind pe Horea și Cloșca, alături de siluetele lor, probabil de proveniență vieneză.

Astfel de gravuri au fost văzute, în prima jumătate a veacului trecut, de A. De Gerando și Dora D'Istria în regiunea Munților Apuseni. Faptul e confirmat și de I. Selegeanu la 1868: „Horia și Cloșca stau cu mindrie pe mai mulți pereți români, în reminiscență de martiri ai libertății”⁸.

Vinzătorii repurtau mari succese cu stampele pe care răscoala și căpeteniile ei le inspirau zi de zi, cele mai multe ieșite din pură fantezie. E semnificativă în această privință știrea inserată în ziarul maghiar din Bratislava, *A' Magyar Hirmondó*, la începutul anului 1785 (p. 47—48): „Gravorii care au înfățișat pe Horea au deschis multora calea spre comercializare, zugrăvindu-l numai din ceea ce au auzit despre el; l-au vândut apoi pe bani scumpi atât la Viena cât și la Bratislava”. Într-o altă însemnare din ziarul amintit (1785, p. 134) se spune: „Un artist german, Paurenpfand, a venit cu mari speranțe în Transilvania pentru a grava în aramă și argint portretele lui Horea și Cloșca. Ele au fost reproduse pe hirtie, față în față, și cei care au văzut pe cei doi rebeli în persoană, afirmă că pe cele ale amintitului Paurenpfand le-au găsit mai bune” (p. 134). Simplă reclamă. Un gravor în graba de a pune cât mai repede în vânzare chipurile căpitanilor răscoalei — cunoaștem numai stampe repre-

⁴ *Ibidem*, p. 34, nota 78.

⁵ Ștefan Pascu, *Știri privitoare la revoluția lui Horia*, Sibiu, „Cartea Românească din Cluj”, 1943, p. 39.

⁶ C. Stoicănescu, *Revoluția lui Horia*, Timișoara, Edit. „Astra”, 1937, p. 104.

⁷ „Történelmi Tár”, Budapest, 1904, 5, p. 547.

⁸ A. De Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*. Tom. I. Paris, Au Comtoir des Imprimeurs-Unis, 1845, p. 349; Dora D'Istria, *Les femmes en Orient*, I. Zürich, Meyer & Zeller, 1859. I. Selegeanu, *Estrasu matriculariu a lui Horia și Cloșca*. „Federațiunea”, Budapesta, 1868, 1, nr. 12, p. 43.

zentind pe Crișan — s-a inspirat din albumul „Recueil de differents habillements des troupes qui composent l'armée de la reine de Hongrie — Paris”⁹.

Siluețele, reprezentînd în negru profilul căpitanilor răscoalei, s-au bucurat și ele de o largă popularitate în Europa. Inspirare din diferite gravuri, au fost multiplicare în număr mare și comercializate. La Sibiu se vindeau alături de gravuri, relatează Johann von Hermann în scrisoarea citată. „La Viena femeile poartă silueta lui Horea nu numai pe evantalii, dar chiar pe coafură”, ne informează ziarul *A Magyar Hirmondó* din 8 iunie 1785 (p. 349). Avem informații că siluețele lui Horea și Cloșca au fost trimise la curțile diferiților suverani și prinți din Europa. Astfel, dintr-un raport al ambasadorului Austriei la Petrograd, din 21 februarie 1785, aflăm că el le-a prezentat țarinei Ecaterina a II-a¹⁰. Regele Sardiniei primește și el siluețele celor doi conducători ai răscoalei, de la ambasadorul său la Viena¹¹. Iosif al II-lea, într-o scrisoare către fratele său Leopold, mare duce de Toscana, îi amintește că i-a trimis și siluețele lui Horea și Cloșca¹².

Majoritatea silueteilor diferă mai mult după textul ce le însoțește. Din cele nouă reproduceri din albumul lui O. Beu (pl. 65—73), cinci au la bază același model. Una (pl. 71) a circulat probabil ca foaie volantă numită „Jahrmarchblätter”, care se vindea la tirguri, judecînd după textul mai lung ce însoțește siluețele celor doi conducători ai răscoalei. O alta (pl. 72) a fost reprodusă în cea mai răspîdită broșură despre răscoală, compilată de Adam Friedrich Geisler după știrile apărute în ziare, intitulată *Horja und Klotska, Oberhaupt und Ratgeber der Aufrührer in Siebenbürgen*, tradusă și în limba suedeză. Siluețele lui Horea și Cloșca sînt încadrate, sus și jos, de două desene, reprezentînd aversul și reversul presupuselor steme ale lui Horea.

Desenele cu „stema lui Horea” au avut o largă circulație. Ele au fost plătuite de nobilime, cu scopul de a sugera pericolul care amenința siguranța statului în legătură cu așa-zisul plan al lui Horea de a deveni „rege al Daciei”.

Că stema a fost o creație a nobilimii deducem și din versurile satirice ce înconjoară una din ele :

Horea bea și hodinește,
Țara plînge și plătește.

Chiar și poetul maghiar I. Gyöngyösi, care scria în vederile nobilimii, se îndoiește de autenticitatea acesteia, cum rezultă din titlul poeziei care o comentează : „Despre acea stemă a lui Horea, sau pe numele lui adevărat Cristea Nicula, căpetenia răscoalei românilor din anul 1784, pe care el însuși și-a ales-o sau era pusă cel puțin pe socoteala lui, pe atunci. Le-am scris în anul 1785, în ianuarie, pe cînd Horea era la închisoare în Alba Iulia”¹³.

După „stemele lui Horea” s-au turnat cîteva medalii în argint și plumb (O. Beu, pl. 100), foarte probabil din inițiativa unui nobil, ca să alarmeze pe împărat și să-i grăbească intervenția. Aceste medalii se cunosc într-un singur exemplar și fac parte din colecția Muzeului Național din Budapesta.

Mulți dintre artiștii care s-au inspirat din răscoală erau pătrunși de spiritul iluminist al vremii și au privit cu simpatie lupta țăranilor români din Transilvania împotriva opresorilor lor. Ei au văzut în mișcarea de la 1784 nu numai o luptă de emancipare socială, dar și una națională. O confirmă și unele texte ce însoțesc operele lor. Cuvintele gravorului Martin Will din Augsburg „Mor pentru națiune !”, puse în gura lui Horea în momentul execuției (pl. 87 din albumul Beu), sînt o dovadă în acest sens.

⁹ O. Beu, *op. cit.*, p. 51.

¹⁰ A. Beer, J. Fiedler, *Joseph II. und Graf Ludwig Cobenzl, Ihr Briefwechsel*, II. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1901, p. 12.

¹¹ M. Sinzianu, *Revoluția lui Horia în rapoartele ambasadorilor regelui Sardiniei*, București, M. O. și Impr. Naț., 1944, p. 7.

¹² O. Beu, *op. cit.*, p. 26.

¹³ Gyöngyösi Jánosnak *magyar versei* (Versurile maghiare ale lui...) Viena, 1790, p. 75—78.

Portretele originale ale lui Horea, Cloșca și Crișan

Se poate afirma cu certitudine că artiștii transilvăneni: Franz Neuhauser, Anton Steinwald, ambii din Sibiu, Sigismund Koréh din Aiud și gravorul adjunct de monede din Alba Iulia, Rudolf Liebbard, au zugrăvit pe căpitanii răscoalei după natură, în timpul cînd erau întemnițați la Alba Iulia.

O. Beu are meritul de a fi descoperit la Muzeul Național din Budapesta gravurile extrem de prețioase ale lui Horea, Cloșca și Crișan, făcute de Franz Neuhauser, după natură, la Alba Iulia (pl. 13, 35 și 48; descrierea lor la p. 40, 47—48 și 51 din albumul citat). Ziarul sibian *Siebenbürger Zeitung* anunțase în nr. 3 din 9 ianuarie 1785 hotărîrea gravorului de a pleca la Alba Iulia. „Profesorul Neuhauser — ne informează ziarul — vrea să facă publicului bucuria de a zugrăvi personal portretele lui Horea și Cloșca.” Fără îndoială că tot la Neuhauser face aluzie și Johann von Hermann într-o scrisoare datată la 11 ianuarie 1785, în care spune: „Teri a plecat la Alba Iulia un desenator special, pentru a face portretele celor doi corifei și a le grava în aramă”.¹⁴ Crișan nu e amintit, fiindcă el fu prins abia la 30 ianuarie și întemnițat la Alba Iulia la 1 februarie 1785.

Cele mai cunoscute portrete originale reprezentînd pe Horea, Cloșca și Crișan se află în galeria de tablouri de la Muzeul Brukenthal din Sibiu și sînt opera pictorului sibian Anton Steinwald. Tablourile nefiînd semnate, au fost atribuite pictorului Johann Martin Stock și trecute ca atare în ghidul Pinacotecii din anul 1909¹⁵. Greșeala s-a perpetuat și continuă să se mai mențină și astăzi, deși Emil Sigerus a arătat, în 1936, pe baza unui raport redactat de Mihail Brukenthal, la 13 februarie 1785, că tablourile au fost făcute de Anton Steinwald¹⁶.

Mihail Brukenthal se afla la acea dată la Orăștie, în calitate de comisar al guvernului pe lângă cartierul general al comandamentului imperial, însărcinat cu operațiunile de represiune a răscoalei. De aici a trimis guvernatorului Samuel Brukenthal o serie de rapoarte. În cel din 13 februarie 1785 îi comunică: „Îndrăznesc să trimit, Excelenței voastre, portretul lui Crișan Giurgiu. Este de Steinwall [Steinwald] și e foarte bine executat”.

Se precizează deci că Anton Steinwald e autorul portretului lui Crișan. Întrucît cele trei portrete ale căpitanilor răscoalei sînt, fără îndoială, opera aceluiași artist, putem afirma cu certitudine că Anton Steinwald le-a pictat pe toate, în timpul cînd Horea, Cloșca și Crișan erau întemnițați la Alba Iulia.

Despre autenticitatea tabloului reprezentînd pe Horea avem o mărturie în lucrarea lui R. Patiția: „Dintre portretele ce ne înfățișează chipul lui Horia, acel portret e adevărat, care se află în muzeul din biblioteca bar. Brukenthal din Sibiu, a cărui originalitate s-a dovedit prin un nepot al lui Horia cu numele *Ioan Nicula Doșița*, care în revoluția lui Horia ajunsese etatea de 13 ani, așadară l-a cunoscut. Acestui martore i s-a arătat de către protop. *Ioan Patiția* toate portretele, cîte s-au publicat prin reviste, și Doșița dintre toate numai fotografia luată după chipul din numitul muzeu o au declarat-o cea adevărată, înfățișînd curat pe Horia.

Aceasta s-a întimplat în anii 1870 și s-a luat protocol formal despre spusele lui Doșița, care protocol a ajuns în mîinile pictorului Costandea și acum i s-a pierdut urma”¹⁷.

Steinwald a făcut mai multe copii după portretele lui Horea, Cloșca și Crișan. Avem informații că Anton Jankovich, comisarul imperial însărcinat cu conducerea procesului căpitanilor răscoalei, i-a comandat cele trei portrete, pe care le-a trimis apoi lui Iosif al II-lea¹⁸. Două din ele — al lui Horea și Cloșca — se află la Muzeul Național din Budapesta, unde au ajuns, probabil, o dată cu arhiva comisiei iancovicene, transpusă de la Viena la Budapesta

¹⁴ Julius Gross, *Aus dem Briefen des Gubernialsekretärs Johann Theodor v. Hermann, AVSL*, 1891, 23, p. 487—488.

¹⁵ M. Csaki, *Baron Brukenthalisches Museum in Hermannstadt*, Sibiu, 1909, p. 338, nr. 1137—1139.

¹⁶ Emil Sigerus, *Die Bildnisse der rumänischen Märtyrer Horia, Cloșca und Crișan in der Brukenthalischen Galerie. Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1936, 59, nr. 1—2, p. 119.

¹⁷ Rubin Patiția Sen., *Munții Noștri. Țara Țopilor*, I. Orăștie, „Tipografia Nouă”, 1912, p. 169 și 171.

¹⁸ O. Beu, *op. cit.*, p. 25 și 39.

în anul 1867. Portretul lui Crișan lipsește. Johann Peter v. Heydendorff menționează, într-o scrisoare din 11 ianuarie 1785, că lui Horea i s-a făcut portretul și trimis la Viena. Această știre ar putea fi pusă, cred, în legătură cu comanda lui Jankovich. „Eu însumi — mai spune autorul scrisorii — i-am văzut chipul, dar numai în miniatură”¹⁹. Nu s-au descoperit până în prezent astfel de portrete.

Se mai știe de existența a două portrete originale în ulei ale lui Horea și Cloșca, făcute pe „cheltuiala” lt. colonelului Kray, de la care au trecut din generație în generație. La 1869 erau în proprietatea contelui Samuil Vas, care le-a oferit, prin intermediul lui G. Barițiu, lui Carol I. Nefiind cumpărate, li s-a pierdut urma²⁰.

Nu e exclus ca aceste portrete să fi fost tot opera lui Steinwald, intrucît e singurul dintre pictorii contemporani care a lucrat în ulei portretele căpeteniilor răscoalei din 1784.

După o informație a lui V. Cucuiu, există în Galeria de tablouri din Viena toate trei tablourile făcute de Steinwald. Ele figurează sub următoarele numere de ordine: la 1095, al lui Cloșca, la 1096, al lui Horea și la 1097, al lui Crișan. Ele au fost fotografiate în 1890. Fotografiile se află la Academia Română sub nr. 528, A. VIII, 61²¹. §

Un alt pictor contemporan de la care ni s-au păstrat portretele lui Horea și Cloșca, făcute în pastel, e Sigismund Koréh, „student cu togă” la Colegiul reformat din Aiud. El și-a făcut schițele pentru cele două tablouri în închisoarea unde erau deținuți cei doi conducători ai răscoalei. Pe Crișan nu l-a putut avea de model, deoarece acesta a fost prins și adus la Alba Iulia după reîntoarcerea artistului la Aiud. O deducem, bazați pe o scrisoare a lui I. Gyöngyösi către prietenul său G. Gulácsi, din 3 februarie 1785. La acea dată, se menționează în scrisoare, Koréh era la Aiud și lucra la realizarea celor două tablouri, pe care i le comandase. Gyöngyösi îl mai informează că, în timpul cînd Koréh lucra la portretele lui Horea și Cloșca, în închisoarea din Alba Iulia, „îi mai zugrăveau și alții”²². Nu-i amintește cu numele. Dar alții nu puteau fi decît ceilalți artiști transilvăneni menționați mai sus.

Se pare că Gyöngyösi s-a gîndit la multiplicarea tablourilor făcute de Koréh, judecînd după „Versuri scrise sub portretul lui Horea” și „Sub portretul lui Cloșca”.

Cele două portrete, reprezentînd pe Horea și Cloșca, sînt primele lucrări ale tînărului pictor aiudean. Valoarea lor artistică e diminuată de unele stingăcii de execuție, îndeosebi în redarea ochilor și a nasului, obișnuite de altfel la începători.

Portretele originale s-au păstrat la Colegiul reformat din Aiud. Ele au dispărut în timpul revoluției din 1848. Au fost găsite abia la 1900, dar din portretul lui Horea n-a mai rămas decît jumătate. A fost sfîșiat în lungime. Azi, ele se păstrează la Academia R.S.România.

Medaliile reprezentînd pe căpitani răscoalei

Se cunosc în număr de cinci și au fost reproduse în des citata lucrare a lui O. Beu (pl. 96—100). Dintre acestea două sînt extrem de prețioase, anume medaliile reprezentînd pe Horea (pl. 94) și Cloșca (pl. 96 și 97), opera lui Rudolf Liebhard, „gravor-adjunct cezaro-regal de monede din Alba Iulia”. Sînt datate 1784, iar sub brațele celor două busturi se observă gravată monograma R. L.

Gravorul a redat cu precizie modelele, care au o mare asemănare cu portretele lui Anton Steinwald. E cert că Liebhard le-a executat pe baza schițelor făcute după natură, la foarte scurt timp de la întemnițarea lui Horea și Cloșca la Alba Iulia.

După ce le-a modelat, le-a turnat în gips într-un mare număr de exemplare, pe unele le-a colorat, și le-a pus în vinzare. Gravorul a fost destul de expeditiv cu această manoperă de multiplicare. Medalioanele cu Horea și Cloșca se vindeau deja la sfîrșitul anului 1784. În *foaia de titlu* a primului număr pe anul 1785 a ziarului sibian *Siebenbürger Zeitung* li se face reclamă. În nr. 9, p. 72 găsim inserat în ziar următorul *aviz*: „Rudolf Liebhard, gravor-adjunct

¹⁹ AVSL 1894—1895, 25, p. 279.

²⁰ George Barițiu, *Portretele lui Horia și Cloșca*. „Transilvania”, 1869, p. 293.

²¹ Virgil Cucuiu, *Răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan de la 1784—1785*. Alba Iulia, Tip. „Alba”, 1937, p. 49.

²² *Házánk*, Budapest, 1887, 7, p. 205.

de monede din Alba Iulia are, în medalion, pe ambii conducători ai răscoalei, în mărime de 4 țoli, modelați în gips. Costă 40 de creițari bucata, însă aurii, 1 florin, și se pot găsi la librăria Hochmeister din Sibiu".

După medaliile în gips aflate la Muzeul Brukenthal din Sibiu, sculptorul brașovean Ernst Richard Boege a modelat două medalii noi, pe care le-a turnat în bronz, în mai multe exemplare.

Celelalte trei medalii reproduse de O. Beu (pl. 95, 98, 99) sînt de proveniență tirzie și traduc sentimente neprietenoase față de conducătorii răscoalei.

Căpeteniile răscoalei în plastică

O foaie volantă italiană, tipărită la Alessandria, descrie în 53 versuri pe conducătorii răscoalei din 1784, ale căror figuri fuseseră reproduse în ceară și prezentate publicului — după potolirea mișcării — într-un „gabinetto”, asemănător probabil muzeului Grévin de astăzi²³. Deși nu se știe nimic de existența acestor busturi, bănuim — după descrierea făcută figurii lui Horea — că artistul le-a modelat după niște stampe:

„El poartă o medalie cu patru însemnări îndrăznețe,

Care exprimă — bine înțelese — Horea a fost regele Daciei". Se cunosc mai multe gravuri reprezentînd pe principalul conducător al răscoalei purtînd un medalion cu așa-zisa „stemă a lui Horea".

Alte trei busturi ale lui Horea, Cloșca și Crișan, făcute după potolirea răscoalei, sînt menționate într-un articol publicat de Anton Mailly în revista *Die Karpathen*²⁴.

Societatea francmasonă „Frăția de cruce" din Transilvania, formată mai ales din români, avea la Viena o *lojă* — spune autorul — care a ajutat cu bani pe Horea. După potolirea răscoalei, autoritățile au dizolvat loja, socotită subversivă, și au pus mina pe întreg inventarul ei. Printre altele, au dat și de „busturile celor trei martiri în execuție artistică, postate pe un fel de altar, sub un baldachin de catifea purpurie. Bustul lui Horea purta o coroană de spini cu inscripția *Horja rex Daciae*".

Articolul lui Mailly e bazat pe textul unei lucrări mai vechi, a lui Brabée²⁵, care, la rîndu-i, s-a inspirat dintr-un articol apărut în *Provinzialnachrichten* din 5 august 1786.

Nu se poate pune temei pe relatarea lui Brabée. E tendențioasă.

Din materialul prezentat putem conchide că răscoala iobagilor români din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan a avut un mare răsunet în Europa. O confirmă, mai ales, foarte multele stampe reprezentînd pe căpitani răscoalei sau scene din mișcarea de la 1784, care au circulat de-a lungul și de-a latul Europei.

Deși gravurile artiștilor vienezi și ale imitatorilor acestor creatori au redat numai înfățișarea închipuită a celor trei conducători, așa cum au redat-o de altfel și ziarele vremii, ele sînt documente importante. Demonstrează că lupta de dărîmarea feudalismului se deschisese în Europa.

Portretele reale ale lui Horea, Cloșca și Crișan au fost zugrăvite de artiștii transilvăneni: Anton Steinwald, Franz Neuhauser, Sigismund Koréh și Rudolf Liebhard. Nu rămîne îndoială că ei au redat figurile

²³ O. Podea, *Versuri italienești relative la revoluția lui Horia*. AIIN, V, p. 556—9.

²⁴ Anton Mailly, *Die Siebenbürgische Kreutzbruderschaft*, în *Die Karpathen*, Brașov, 1908, I, p. 667—8.

²⁵ Gustav Brabée, *Vertrauliche Mittheilungen aus dem maurerischen Leben unserer Grossväter*. Sub Rosa. Wien, 1879, p. 24—29.

celor trei căpetenii după schițele făcute de ei în vremea când Horea, Cloșca și Crișan se aflau înțemnițați în închisoarea cetății din Alba Iulia.

Valoarea operelor lor e cu atât mai mare, cu cât lipsesc descrierile fizionomice autentice ale celor trei căpetenii. Pe *descrierea personală a lui Horea și Cloșca*, trimisă încă la 25 noiembrie 1784 guvernului de către Mihail Brukenthal, nu se poate pune mare preț și, cu atât mai puțin, pe prezentările „fizionomice” ale lui Horea, Cloșca și Crișan din cunoscuta broșură a lui Geisler. Merită însă atenție cea făcută, succint, de un martor ocular, în vremea când Horea se afla înțemnițat la Alba Iulia: „svelt, de statură mijlocie, cu mustață scurtă, roșietică, nas mic și ascuțit, fața pistriuată și ciupită de vărsat”.²⁸ Aspecte reliefate și în portretele artiștilor transilvăneni menționați.

GHEORGHE BARTOȘ

HORIA, CLOȘCA ET CRIȘAN DANS L'ICONOGRAPHIE DU TEMPS

(Résumé)

Le matériel présenté nous permet de conclure que le soulèvement des „iobagues” (corvéables) de Transylvanie, conduits par Horea, Cloșca et Crișan, a eu un grand retentissement dans toute l'Europe. Ce sont surtout les nombreuses estampes, représentant les capitaines de la révolution ou des scènes illustrant le grand mouvement de 1784, circulant de long en large dans l'Europe, qui en sont la preuve.

Quoique les gravures des artisans viennois et de leurs imitateurs n'aient rendu que l'aspect imaginaire des trois chefs, tels qu'ils étaient représentés d'ailleurs dans les journaux de l'époque, ce sont pourtant des documents importants. C'est qu'ils démontrent que la lutte pour la destruction du féodalisme avait déjà commencé en Europe.

Les portraits réels de Horea, Cloșca et Crișan ont été représentés par les artistes transylvains: Anton Steinwald, Franz Neuhauser, Sigismund Koréh et Rudolf Liebhard. Sans aucune doute, ils ont redonné les figures des trois chefs d'après les portraits esquissés pendant la détention de Horea, Cloșca et Crișan dans la prison de la Cité d'Alba Iulia.

²⁸ Komáromy András, *A Horea-világából* (Din vremurile lui Horea). *Magyar Hirlap*, Budapest, 1895, 5, p. 1—3.